

rit“ l-am împrumutat în timpuri mai recente de la Unguri, care-l au, la rândul lor, de la Italiani. În regiunile în care peste cuvântul vechiu s'a suprapus cel nou, a trebuit în mod firesc ca între cele două omonime să se producă și o apropiere semantică. Puntea de trecere a putut fi următoarea: Când tundem pe cineva rău, zicem că l-am „pocit“, „că l-am „batjocorit“, adică *l-am ciufulit* (cf. «*ciufurluesc = ciufulesc, tund prost*», Pamfile, *Jocuri, II*). Prin apropiere de *ciuf* „păr mare și zbârlit“, s'a putut naște și un *ciufulesc, ciufuesc* „zbârlesc, deranjez părul“, dat de A. Scriban, care (*Arhiva din Iași, 1912, nr. 4*) îl aduce în legătură directă cu ung. *csúfol*. Acest sens nou al verbului de origine ungurească e răspândit în literatura mai nouă din cauză că e simțit ca onomatopee: Mama Stanca . . . cu părul alb și ciufulit. Delavrancea, *Sult. 12*. Un stârc jerpelit, ciufulit. Marian, *Orn. II 325*. Întind în palme unsoarea și-mi ciufulesc, îmi ridic vâlvoiu într'o clipă tot părul. Sadoveanu, *Morm. 194*. Îl văzui cu barba mare, cu păr creș și ciufuit în cap. Visșarion, *Fl. 104*.

zgardă.

Zgardă n'are nimic a face ca slavul *gradŭ* (Cihac II 116—117), ci derivă din rut. *garda* „Schmuck, Zierat“ (Berneker, *Sl. Wb. 300*). De fapt, în timpuri vechi, d. ex. în Biblia din 1688, și azi prin Moldova, Bucovina, Maramureș și Banat, *zgarda* e un colan de pietre scumpe sau de mărgele, pe care-l poartă femeile la gât. Numai prin analogie s'a spus apoi *zgarda cânelut*, sens special care a învins în limba literară.

Sextil Pușcariu

II

deciurică.

Verbul acesta se întrebuintează în Zagra, jud. Bistrița-Năsăud, cu înțelesul de a „desface fructele de pe creangă, cocean etc.: *a deciurică creanga de poame; se deciurică grăunțele de mălaiu* (= „porumb“) *de pe cocean*. Cred că sensul original era „a desface boabele pentru a le pune în ciur, ca să fie cernute“ și apoi prin extensiune și „a desface poamele de pe crengi“, „a le rupe“. În acest caz cuvântul corespunde unui *de-cibricare. (din *c(r)ibrum > ciur*) și se poate asemăna cu sardul log. *kilib-rare* „a rupe în bucăți“ REW. No. 2322 (care nu trebuie să fie

influențat de *krebare* < crepare, precum admite Meyer-Lübke (*ib.* N° 2313).

„În piezi“ cu „Dumnezeu a'nvis“.

Prin părțile Năsăudului copiii mici, înainte de vârsta de școală, umblă în dimineața zilei dintâiu de Paști „în pcez“ (= literar „în piez“ sau „în piezi“), salutând pe gazda casei în care intră cu cuvintele „*Dumnedzău o'nğıs*“ și adăogând, mai ales între cunoscuți, „*Dăm ou roșu dac'am dzăs*“, în vreme ce cei în vârstă se salută cu „*Hristos o'nğıat*“ (= „Hristos a'nviat“) și răspund: „*Agevărat c'o'nğıat*“ (= „Adevărat c'a'nviat“).

Cât privește partea din urmă a celei dintâiu din salutările amintite, evident, avem de a face cu păstrarea, prin influența rimei din versul următor („*Dă-mi ou roșu dac'am zis*“), a perfectului compus („a'nvis“) al verbului *a învie* < in + v̄iv̄ere, atât de obișnuit în limba veche atestat în Apostolul de la Voroneț, Psaltirea Scheiană, Codicele Sturdzan, la Coresi, Varlaam, Dosofteiu, în Biblia de la 1688 ș. a. m. d.).

E mai greu de explicat locuțiunea „În piezi“. E foarte probabil însă că din punct de vedere etimologic și al înțelesului nu se poate despărți de moldovenescul *piezi buni și răi*, rostit *chiezî* și *chiejî buni și răi*, care se întâlnește și la cronicarii Ureche, M. Costin și D. Cantemir. apoi de *piază*, în *piezî* (în înțeles topic) = „pieziș“, „râscruci“ (Muscel), și *pieziș*, pe care regretatul D. Pușchilă le derivă din lat. *pes*, *pēdis*¹. Poate adecă să fie vorba de încercarea norocului, de „piezii buni“ și „răi“ în dimineața marelui sărbători a Paștilor, raportându-se la „picior“ care are rol important în chestiuni de noroc (cf. locuțiunea „s'a sculat cu piciorul stâng“ = îi va merge rău în ziua aceea, ș. a.). Dar e cu puțință și aceea că obiceiul se rapoartă la umblarea „în picioare“ a copiilor mici pe care părinții, în bucuria lor, îi duc

¹ Vezi D. Pușchiă, *Observațiuni cu privire la terminologia geografică populară și toponimie în Anuarul de geografie și antropogeografie*, II (1910-1911), București 1911, p. 161; cf. și S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, București 1912, p. X, unde se interpretează tot așa locuțiunea „a grăi peste piezi“ = „peste picior“ din legea Munteniei, § 7, cap. 106. D-l A. Scriban, crede că spune lucruri nouă în *Arhiva* din Iași, XXIX (1922), No. I, p. 49, când reproduce cele spuse de Pușchilă cu 11 și de Longinescu cu 10 ani mai înainte și trimite la exemplele date de Tiktin în *Dicț. rom.-germ.*, p. 1153 și 1161. — Etimologia *chează* < *cladea, -am, *chez* < *cladeum (< clas clades) propusă de I. A. Candrea (cf. Pușcariu, *Et. Wb.*, Heidelberg 1905, No. 351) trebuie părăsită.

de sărbători la rudenii ca să-i vadă. În acest caz etimologia ar fi și mai evidentă.

spúriu (șpurii).

Un cuvânt de care m'am mai ocupat odată în trecut în o revistă apărută în cursul războiului (*Pagini literare*, I, Arad, 1916, No. 9-10, p. 195-6) și care n'a fost luat în seamă până acum, socotit fiind savant, deși, cum vom arăta mai la vale, e popular și încă foarte important, aparținând la originea sa jurisdicțiunii, este *spuriu*, pe care-l înregistrează și Alexi și Barcianu în dicționarele lor. Cuvântul are funcțiune substantivală și adjectivală și însemnează: 1. „copil din flori“, „copil de lele“, „bastard“, „ilegitim“, „der uneheliche Sohn“¹; 2. „fur“ la pomi și plante; 3. (Fig.) „nedesvoltat“, „fals“, „unentwickelt“, „After ∞“, „unecht“. *Spuriu* — copil născut din nelegiuită însoțire, bastard, Stamati.

Mai de mult cuvântul pare să fi fost mult mai lătit. Astfel între interesantele nume de sate din Oltenia înșirate în catalogul prenumeranților la *Antichități despre crucea Domnului Iisus Hristos* de A. Geanoglu Lesvioudacs (București 1857) se găsește și *Spureni* (v. N. Iorga, *Revista istorică*, București VI-1920, No. 10-12, p. 262). Întru cât în acest loc n'ar fi vorba de o cetire greșită, *Spureni* în loc de *Spineni* ori *Spârleni* (v. *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. V, p. 455-6, unde *Spureni* lipsește), numirea topică *Spureni* trebuie considerată ca un derivat al lui *spuriu*². Acest derivat se mai întrebuințează și astăzi ca poreclă în unele părți, d. p. *Șpureanu* în Poiana, jud. Bistrița-Năsăud (com. S. Pop, st. în litere). Dar că *spuriu* e cuvânt vechiu și popular, afară de acest derivat, mai dovedește și împrejurarea că în părțile, pe unde se întrebuințează de obicei, nici nu se mai aude alt sinonim și mai trăește și în formele de moțiune:

¹ În limba veche pentru această noțiune găsim cuvântul *còpil*, pl. *còpili* și *còpii*, dubletul lui *copil*, pl. *copli* „Kind“ (cf. p.-sl. *kopilŭ*, -*pelŭ*, srb. *kopile*, rut. *kòpil*, -*pel*, alb. *kopily* „Knecht, junger, Mensch, Bastard“, ngr. *κοπέλι*: „junger Mann, Diener“), astfel d. p. în *Indreptarea legii*, gl. 206 se face următoarea deosebire de drept: „Pentru bogați copiii carii să chiamă adevărați, carii hireși, carii còpili și carii întunecați“. În Marmăția și în părțile învecinate (Ardealul de nord) și astăzi „spuriul“ e numit *kòp'il*, iar „copilul“ *cocon*, dar și *copil*. În alte părți se numește *copil din flori*, *copil de lele*, *copil de la umbra gardului*, apoi cu barbarismele *bitang* (< ung. *bitang*), *fochiu* (< ung. *fattyú*), etc. *Còk'il* se găsește și în dialectele din sudul Dunării.

² Un pendant interesant e *Còk'il'i* din Pind, v. *Dacoromania*, I, p. 419.

spuroaică (*șpuroaică*) Marian, *Nașt.* 5, Alexi, Barcianu „das uneheliche Mädchen“ și „welche uneheliche Kinder zeugt“, „Kebsweib“ și *spureaucă* (*șpureaucă*) „das uneheliche Mädchen“, pe care-l cunosc eu din părțile Năsăudului.

Cum apare și din felul cum am redat grafic rostirea cuvântului mai sus, alături de rostirea mai veche *spuriu*, găsim și rostirea mai nouă cu ș, *șpuriu*, de pildă pe valea Someșului. Sânt chiar locuri unde se face deosebire între *spuriu* și *șpuriu*, care alcătuiesc astfel un dublet, înțelegându-se supt *șpuriu* „copilul din flori“, „bastardul“, iar supt *spuriu* „furul“ arborilor și al plantelor.

Ce privește etimologia, este evident că avem de a face cu lat. *spūrius*, -um, „copilul născut din un tată necunoscut și o femeie stricată“, „Hurenkind“, „von unehelicher Geburt“, „uneheliches Kind“, „natürliches Kind“ (gr. *πορρογενής*)¹, iar acest cuvânt după Weisz și Saalfeld nu se poate despărți de *spurium* „weibliche Scham“, care a fost împrumutat din gr. *σπορά*, idem, prin mijlocirea Etruștilor, cum arată numele *Spurius* sau *Spurieis* „Spurii“ (v. Schulze; *Eigennamen*, p. 94) care se ivesc pe teritoriul etrusc (v. Walde, *L. Et. Wb.*, ed. II, Heidelberg, 1910, p. 734).

Spūrius însă se întâlnește la scriitorii latini numai după epoca clasică, mai ales la juriști. Îl găsim întrebuintat și în înțeles figurat: *versus* √ = „unecht“ Auson. ep. 18 extr.; *vates* √ = „schlechter“ Auson. sept. sap. 13 *proem.* (cf. Georges, s. v.).

Împrejurarea că acest cuvânt apare numai așa de târziu (sec. II d. Hr.) ne-ar putea face să credem că n'a avut timpul necesar ca să străbată în graiul zilnic al coloniștilor din Dacia. Totuși se pare că el a prins repede rădăcini în graiul acestui popor de drept, căci cuvântul românesc, cu cele trei înțelesuri ale lui, este evident popular, având și derivatele amintite. Dar că eră cunoscut de latina vulgară ne-o dovedește și forma, cu un înțeles înrudit cu cel al doilea al cuvântului românesc, *spurra* „unechte Rebe“ care se găsește în dialectul campidanic din Sardinia (v. Meyer-Lübke, *REW.*, No. 8195).

Altfel înțelesul etimologic, deci original, a trebuit să fie, cum am arătat, cel de „von unehelicher Geburt“, „uneheliches

¹ Se deosebea de *nothus* care eră născut din un tată cunoscut și o femeie cu care acesta trăia, „Bastard“, „Hebskind“, gr. *νόθος*.

Kind“, „natürliches Kind“, din care s'a dezvoltat apoi, în mod figurat, cel de „fur“ la pomi și plante și „unentwickelt“, „After“, deci „unecht“, atestate și în limba latină.

Schimbarea lui s inițial în ș nu e regulată. Spre a o explica ne-am putea gândi la o influență albaneză (în care limbă s latină a devenit š), dar la Albanezi cuvântul lipsește.

S'ar mai putea admite că *spuriu* e element latin trecut prin vreo limbă streină, de pildă ungurească (cf. lat. versus > rom. *viers* = „glas“; lat. versus > ung. *vers* > rom. *verș* = „cântec“ „poezie“) sau germană (cf. *studiu*, *ștudent*, *șpion*, *știpendiu* etc. în Ardeal) ori slavă (cf. lat. *scola* > sl. *škola* > rom. *școală* ș. a.). Dar în limba germană și în cea ungurească n'a intrat latinul *spurius*. Nici chiar în limba latină medievală, întrebuințată în documentele ungurești, nu-l găsim; cel puțin A. Bartal nu-l atestă în al său *A magyarországi latinság szótára*, Budapest, 1901. Dintre limbile slave se găsește numai în serbo-croată în forma *špure* sn. Ea a fost relevată de P. Skok în *ZRPh.*, XXXVI—1912, p. 655—6. unde ni se spun următoarele: Es heist so das Lamm oder Kalb, welches vorzeitig zur Welt kommt (in ganz Bosnien); davon auch *ošpuriti se v. r.* = vorzeitig trüchtig werden¹. În Kroația hat das Wort (*špure* în Sichelburg) noch ganz die lat. Bedeutung, = uneheliches Kind, und hier kann es gelehrten, durch die Kirche erfolgten Ursprungs sein. In Bosnien kann man so einen gelehrten Ursprung bei *šudar* < lat. *sudarium*² Schweisstuch annehmen. Jedoch bei einem Ausdruck der Hirtensprache (vgl. 7, 8, 25, 29) ist, glaube ich, ein solcher Ursprung unmöglich. Dazu kommt noch der Umstand, dass sich gerade in der Hirtensprache des Balkans altes romanisches Sprachgut erhalten hat, und das ist auch der Fall bei dem oben angeführten Worte“. Dar nu numai în Bosnia, nici chiar în Croația nu e probabil să fie acest cuvânt de origine bisericească. Dacă ar fi fost des întrebuințat în biserica apuseană, el ar fi trebuit să pătrundă și în nemțește și ungurește, precum și în limba documentelor latino-

¹ În notă Skok relevă și pendant-ul *kopilica* = „ein vor der Zeit trüchtiges Schaf“, *kopiliti se* = „trächtig werden in einem Alter von einem Jahre“ (despre oi, capre), pe când altfel *kopile* = „uneheliches Kind“ (*Ak. Wb.* V s. v.) și trimite la G. Meyer, *EWA.* 198.

² Skok constată în notă că, în mod bătător la ochi, acest cuvânt se găsește și la ortodocși, cu toate că deosebirea religioasă pe teritoriul serbo-croat a avut mare influență asupra limbii.

ungurești. Din acestea însă, cum am arătat, lipsește. Apoi el se găsește și la Sârbii ortodocși. Și în Croația deci *șpur* e de origine romanică orientală. Dacă Skok ar fi cunoscut cuvântul românesc cu toate derivatele și înțelesurile lui, de bună seamă și el ar fi constatat acest lucru. Acum, în rândul întâiu tocmai împrejurarea că în serbo-croată cuvântul e de origine romanică, în al doilea faptul că în românește *spuriu* (*șpuriiu*) păstrează înțelesurile mai apropiate de originalul latin, că el are un număr destul de mare de derivate cu totul independente de derivatul verbal sârbesc și în sfârșit că rostirea cu *ș* se aude în părțile nordice, ne fac să credem că aceasta nu se poate explica prin un împrumut din sârbește. *Spuriu* (*șpuriiu*) e un cuvânt moștenit și explicarea rostirii cu *ș* trebuie căutată altundeva.

Nu e vorba adecă numai de acest cuvânt, ci rostirea cu *ș* e un fenomen mult mai general. El a fost observat și relevat în câteva cuvinte de A. Scriban, *Asemănările de la hotare* (relativ la vorbirea din sudul Moldovei) în *Arhiva*, XXIX (1922), No 1, p. 14: „*Șperlă, șpital, șpirt* în Muntenia și sudul Mold., în nord *șp*“. Dintre aceste trei exemple merită să ne oprim mai ales asupra lui *șperlă*, pentru care cf. croat *špérliti* „a arde“, deci un original croat cu *s* redat românește cu *ș*.

Dar exemplele se mai pot înmulți. Astfel aici intră probabil și *scuip*, care mai are formele *șcuipesc* (*Luceafărul*, III, 346, *șchlopesc* (Varl., Caz. 1643, f. 167^b), *șchiuopesc* (Varl., Caz. 1643, f. 103^b), *sk'ip* și *šk'ip* (Weigand, *Jahresbericht*, III, 238), *scuipăsc* (Weigand, *Jahresbericht*, V, 36), *scuipiū*, *scupk'u* (Weigand, *Jahresbericht*, VIII, 276), *stupesc*, *stùk'*, *stùik'* (Weigand, *Jahresbericht*, IX, 189), *stopk'esc*, *št(î)opăsc*, *strok'esc* (Weigand, *Dial. der Buk. und Bess.*, 54; acesta din urmă contaminat cu *stropesc*. ar. (a)scùk'u, mgl. (nà)scup, de-aici *scupeț*, s. m. „Spucke“, *scupt*, -a, adj., „unrein“, care a dat atâta de lucru filologilor, fără a-i putea găsi o etimologie mulțămitoare, deși toți admit că trebuie să fie de origine latină vulgară onomatopoeică (< skuppire, v. W. Meyer-Lübke, *REW.*, No 8014, *scuppīre, *stupīre, etc. întrebuintate alături de clasicele conspuere și sputare, v. S. Pușcariu, *Et. Wb.* p. 141—2).

Un cuvânt în care avem când *ș*, ca în albaneză (*štjere*, *šk'ere*) și croată (*štirkinja*), când *s*, ca în grecește (*στειρα*), este *știră* „unfruchtbar“. Astfel îl găsim la Dosofteiu: *și au pornit zgăul*

cei știre (*Viețile sfinților*, 204₂), dar la nominativ are forma cu s: nu făcea cuconi fiind stiră (сѣрѣ) și stearpă (l. c., 204₂). Mai cităm: Vacă stiră = „stearpă“. *Rev. crit. lit.*, III, p.169. Femeie știră = „stearpă“. *Șezătoarea*, III, 89/32. Știră = „juncă sau vacă ce nu se alungă“ Marian, *Ins.*,* 3. În comunicările lui Marian pentru *Dicționarul Academiei* ni se spune de câteva ori că pluralul acestui cuvânt e știre, odată însă ni se dă stire. Poate să fie și o greșeală de condeiu, dar și o redare corectă a rostirii, precum rezultă din cele de mai sus. În forma știră, pl. știre îl cunosc și eu din ținutul Năsăudului cu înțelesul de „unfruchtbar“ (despre femei, vaci, oi etc.), deci o nuanță deosebită de stearpă care însemnează pe „cea care a încetat de a da lapte“. Cihac în *Dict. d'ét. dacoromane*, t. II, p. 702 citează după *Codica civilă a principatului Moldovei*, ed. 2, Iași 1851, § 1242_b derivatul știrie „stérilité“, „infécondité“: știria vacilor. Cuvântul se găsește și în dialectul ir. în forma știrca: mul'era cârle nu rodè, femeia ce nu naște, cf. croat. štirkinja „eine Unfruchtbare“ (I. Popovici, *Dialectele române*, IX, Halle 1909, p. 156). În sfârșit, cum îmi comunică D-I Th. Capidan, el se află și în dialectul aromân în forma șturcă: iarbă șturcă care nu afeată lilice, deci „iarbă care nu face flori“, în care -u- se datorește probabil contaminării cu stur < *stulus (< stylos) „stâlp“ sau cu alt cuvânt¹.

¹ Relativ la etimologia cuvântului stiră, știră (cu formele sale dialectale), a alb. štjērē, šk'ere „Lamm“, „junge Kuh“ și gr. στεῖρα „unfruchtbar“, constatăm că ea nu se poate despărți de cea a lui sterp „unfruchtbar“, alb. štēpē „unfruchtbar“, (<von Tieren und Frauen>), f. <junge Kuh>, gr. στέρφος, στέρφος „unfruchtbar“. Observăm apoi că G. Meyer, *EWA.*, p. 417, consideră cuvântul rom. sterp (și probabil tot așa ar fi socotit și despre stiră, știră dacă l-ar fi cunoscut) de origine ilirică și-i desparte de ngr. στέρφος, pe care îl derivă din vgr. στέρφος. Chestiunea totuși e discutabilă și nu e exclus că trebuie să pornim de la un singur izvor.

Sterp, în forma stīrp, a intrat din dialectele italiene încă de prin sec. XIV și în dialectele germane ale Tirolului cum a arătat Val. Hintner, *Zeitschrift für deutsche Wortforschung*, IX (1907), p. 159–160, unde, ca și Zingerle, îl aducea în legătură cu sterben. Împotriva părerii acesteia s'a ridicat cu drept cuvânt Lexer (*Mhd. Wb.* II, 1201) care-l considera de un cuvânt romanice (stīrps, stīrpere, extīrpere). Mai târziu Hintner (*Z. f. d. Wortforschung*, X 1908/9, p. 37) a revenit, schimbându-și părerea, și a primit pe aceea a lui Diefenbach (*Vergl. Wb.*, II, p. 306) și G. Meyer arată mai sus. În adevăr etimologia latină din stīrps, ex-stīrpis, la care se gândește *Lexiconul de Buda* (p. 671) și Lexer și pe care a încercat să o dovedească amănunțit E. Herzog, *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XXVI, p. 736, cu toate că a fost acceptată de Pușcariu, *EtWb.*, p. 151, N° 1644 și de Meyer-Lübke, *Z. f. d. Wortforschung* X (1908/9), p. 36–37, nu poate fi admisă.

Pentru *stirigodie* (*Veratrum album nigrum*) avem formele: *știrigoaie*, *steregoaie*, *strigoaie* și *știrigoaie*, *șteregoaie*, *știrigoanie*, *șteregoanie* (Dicț. și Panțu, Pl. 283).

Avem *sfoară*, *sfară*, pl. *sfori* și *sferi* în unele regiuni și *șfoară*, *șfară*, pl. *șfori* și *șferi* (< sl. *sŭvora* „copcă”, „catară”), în altele (Mold., Buc.), ș. a. m. d.

Particularitatea de a rosti cu *ș* cuvinte în care am așteptat s inițial se găsește, cum îmi comunică D-I Capidan, și la Aromâni, cf. *șchipoan'e* și *șchipoan'e* ș. a.

Ea este un fenomen tocmai invers aceleuia pe care-l constatăm de pildă în forme ca: *smalt* alături de *șmalt* < *Schmalz* (*Glas*); *șfert* alături de *șfert* < sl. *čertvŕtŭ*; *șterpelii*, cum găsim în unele dicționare (Alexi, Barcianu), deși forma aceasta nu e sigură, alături de *ș'erpeli* care s'a născut probabil din contaminarea lui *șterge* cu înțelesul de „a fură” și „a fugi” (H. II, 228; Creangă A. 41 și Glosar; *Contemporanul*, II, 694; Ghica, S. 492; Delavrancea, S. 242, I. Negruzzi, IV 292) + *pili* tot cu înțelesul de „a fură” (Lex. Bud., Alexi, Barcianu; îl cunoaște și subsemnatul din graiul viu de pe Valea Someșului) ¹ și cu *i* neaccentuat asimilat la *e* antecedent, ș. a. ²

jioară ori vioară.

În articolul „O rămășiță din timpuri străvechi; jioară (žiđarâ) cristal”, publicat în *Arhiva* din Iași, XXV (jubilar), 1914, pp. 145—172, dl Al. Philippide după ce dă numeroase citate pentru a putea fixa înțelesul de „cristal” al cuvântului *vioară* (*ghioară*, *ȳioară*, *g'ioară*, *jioară*), care se întrebuițează totdeauna pentru a caracteriza apa curată în legăturile: *limpede ca vioara*, *curată ca vioara* și (*Prutule, Dunăre, pârâuŕ*) *apă vioară*, combate mai întâiu părerea lui Hasdeu, care-l consideră (*Et. magn.*, p. 1296) de un derivat prin sufixul *-or* (cf. *târziu* > *târziior*) al lui *viu*, pe care îl întâlnim și în latinește în *aqua viva* cu înțelesul de „izvor”,

¹ Astfel de contaminări glumețe sânt foarte obișnuite, cf. *furluă*, *furgăsi* ș. a.

² Cu totul de altă natură e înlocuirea funcțiunii sintactice a lui *să* (+ *se*; ar. *să*, *si*, *s*; mgl. *să*, *si*, *s*, *sa*, ir. *se* „wenn”) de la conjunctiv < se (în loc de *si*; cf. alb., it., v.-fr., pg., pv. *se*) cu *și* (ar., mgl. *ŕ*, ir. *si*) < *sic* (cf. it. *si*, eng. : *și*, pv., fr., sp. *si*, pg. *sim*) în ținutul Bihorului relevată de G. Weigand, *IV* Jahresbericht* 1897, p. 301. Exemple mai numeroase v. Hetco György, *A berettyómenti román nyelvjárás*, Belényes, 1912, p. 33. Înlocuirea pare să se fi făcut în sintagme ca: *trabă și margă* = «trebuie și = «astfel. «asa» asa dar» deci «) meargă».

franțuzește „eau vive = aqua quae semper fluit“. Studiază apoi cu mult aparat fonetismul cuvântului, dând reflexul cuvintelor corespunzătoare (*vitellus, vitella*) după *Jahresbericht*-ele și *Atlasul lingvistic* al lui Weigand și reconstruind în baza acestora rostirea dialectală a lui *vioară* < *vïolu*. În sfârșit trece la etimologia cuvântului în chestiune, despre care crede că trebuie derivat din un **iuála* care ar fi identic cu grecescul ὕαλος (rostit de Greci în trei feluri: *híalos, hïúilos, húalos* și întrebuințat în forma *hyalus* și de poeții latini începând cu Virgiliu) = 1. ‘sare gemă’, 2. ‘cristal de munte’, 3. ‘sticlă’. Spre a ajunge la forma **iuála* din care s’a dezvoltat *gvară*, presupune că — după amuțirea lui *h* inițial — accentul a fost mutat de pe *u* pe *a* ca în sufixul *-éolus* devenit *iólus*. În **gvară* s’a ivit mai întâiu un *u* epentetic **guăără*, din care apoi ușor s’a putut dezvoltă *gïoără*.

Forma *vioară* ar fi deci un hiperurbanism. Ce privește genul, dl Philippide crede că ὕαλος, care eră de genul feminin în grecește, și-a păstrat genul în românește, dar și-a schimbat forma după gen și a trecut la declinarea I, căci „mai puțin probabil e că la baza cuvântului românesc să fi fost ὕάλη, care se găsește la Hesychius și Suidas”.

Dar ca tot ce se clădește pe multe presupuneri și are nevoie de mult aparat pentru a se dovedi, etimologia dlui Philippide nu ne convinge.

De ce să nu plecăm de la forma *vioară* care există în părțile unde *v* înainte de *i* nu se alterează, căci cu greu poate fi considerată de hiperurbanism în toate textele (d. p. la Ispirescu!) citate de însuși dl Philippide? Adevărat, sânt și de acestea. Așa e, d. p., cel de la Năsăud (*Familia*, 1887, p. 224, unde în adevăr se rostește *g’ioără*).

De ce să nu ne gândim la latinescul aqua **vīvūla* care ar fi înlocuit prin derivare pe aqua *vīva*, din care-l derivă Hasdeu sau, mai bine, prin schimb de sufix pe aqua *vīvida*? Dar să ne explicăm! Argumentarea lui Hasdeu nu e așa de șubredă cum se pare din felul cum ne-o prezintă dl Philippide. El constată că: „Dejă latinește aqua-viva înseamnă apă de izvor; franțuzește „eau vive“ = „aqua quae semper fluit“ (Du Cange, v. Aqua). Dintre Români, dialectul istriian a păstra[t] până astăzi: „apă-viie“ = „fliessendes Wasser“ (I. Maiorescu). În cel daco-român, cuvântul nu știu dacă se mai aude undeva cu acest sens, deși s’a

conservat pe alocuri expresiunea opusă: „apă moartă“ = »stehendes Wasser (Sava Barcianu).“

Peste aceste constatări nu se poate trece așa de ușor, căci ne dovedesc că eră cu puțință derivarea din cea de mai nainte a unei *apă vioară* „apă de izvor“, „izvor“.

Dar *apă-vie* cu înțelesul de „apă curgătoare“ se găsește și în vechile noastre texte traduse din slavonește, deci fără a avea în vedere pe latinescul *aqua viva* ori *flumen vivum*. Traducătorul l-a întrebuințat astfel pentru că îl cunoștea cu acest înțeles din dialectul pe care-l vorbea și scria. În Evanghelia de la Ioan, ²zaceala 12 (Dumineca a cincea, a Samarinencii) cetim: *Grăi lui muiarea*: „Doamne, n'ai cu ce să scoți, și puțul iaste adâncul. De unde aînu ai apă vie?... Răspunse Isus și zise ei: „...apa ce eu da-voiu lui fi-va întru elă izvoră de apă curătoriu în viața de veaci“. Inșăși evanghelia ne arată așadar că termenul *apă-vie*, întrebuințat altfel simbolic, se rapoartă la „curgere“, fiind vorba de un „izvoră de apă curătoriu“ (în textele mai nouă: „săltătoriu, săritoriu“) în viața de veaci, nu la apa care „dă viață“, și adecă „viață sufletească“, cum s'a interpretat mai târziu, sau care „învie“ a basmelor noastre. Același lucru ni-l dovedește și *Tâlcul* lui Coresi care vorbește de „ape dulci și vie săritoare și preacurătoare“ (*Cartea de învățătură* de la 1581, ed. Pușcariu — Procopovici, p. 154), „apă vie, că pururea iaste și pururea curătoare e, că apa vie iaste ceaia ce se varsă și cură, apă vie, dulceața duhului sfântă“ (*ibidem*, p. 158), „că apa ce eu dau, fi-va izvoră de apă, și pururea curătoriu“ (*ibidem*, p. 159).

În evanghelia de la Ioan, zaceala 27 (Dumineca Rusaliilor) ni se spune: „Râuri den zgăul lui cură-voră ape vii“, iar tâlcul, raportându-se la această propoziție, adaugă: „Acesta iaste domnă a toate făpturile, și iaste a toată dulceața și voia ceaia buna beare adeverită, vie și curătoare, mare și adeverită, și pururea râu curătoriu, „apă dulce și vie și curătoare, și preainple-se și preavarsă-se“, apă vie, grătuște Hristosă, că le cură...“ (*ibidem*, p. 191), „izvoră viu“ (*ibidem*, p. 112).

Dacă în veacul XVI se întrebuințează dialectal *apă vie* cu înțelesul de „apă curgătoare“, „izvor“, chiar „râu“, nu e cu neputință să fie regiuni unde să se întrebuințeze chiar și astăzi.

Dar Hasdeu greșește în explicarea locuțiunilor „apă ca vioara“, „limpede, curată ca vioara“: „Printr'o confuziune datorită

identității fonetice, în loc de *apă vioară* a început a se zice mai în urmă „apă ca *vioara*“, deși n'are a face întru nimic cu floarea „viorie“.

Dl Philippide observă această greșală. „Este imposibil însă de priceput“, ne spune el, „cum i-ar fi venit în minte Românului să compare apa limpede cu floarea *vioară*, „limpede ca *vioara*“, când de la capul locului n'ar fi fost întrebuințat în comparația „limpede ca ~“ un cuvânt care să fi avut același ori aproape aceleași sunete cu floarea *vioară*. Căci într'adevăr floarea *vioară* nu se potrivește absolut de fel în această comparație... Ce haz are să zică cineva că-i „apa limpede ca o floare lila, albă, galbănă, roșie, violetă?“ (p. 146).

Totuși nu credem cu dl Philippide că *iuălă* > *găuară* > *găuară* > *găuară* ar fi fost cuvântul „care să fi avut același ori aproape aceleași sunete cu floarea *vioară*“. Ni se pare adecă mai probabilă — deși nu sântem întru toate de acord cu ea — explicarea, altfel cam necompletă și deci nu destul de clară a dlui Pușcariu: „Ce vrea să zică adjectivul *vior* în versurile populare :

Dunăre apă vioară

Face-te-ai neagră cerneală (lb. VII, 81)?

Fiind pus în opoziție cu „neagră cerneală“ pare a fi egal cu „vioriu“ ca nume de culoare. Dar formația adjectivului *vior* e atât de neobișnuită, încât nu e de exclus explicarea lui „apă vioară“ ca o „apă săltăreată, vioaie“ < *aqua* *vivula și e probabil că numai mai târziu, prin etimologie populară, să fi fost apropiat acest *vior* de *vioară* (floarea) (*Conv. Lit.* XXXIX, p. 326, Nota 2).

Să încercăm însă mai întâiu să clarificăm etimologia cuvântului *vioară*. În adevăr însăși înfățișarea cuvântului ne face să credem că el e foarte vechiu: trebuie să facă parte din puținele elemente latine pe care ni le-a păstrat numai împrejurarea că în lupta pentru existență s'au retras într'un colț de limbă, îngrădindu-se într'o locuțiune izolată, întocmai ca și *zo te custe* < *deus te constet*, *cince* cimex, icem în *mi-s cince de sătul* și în numele de familie *Cincea* ș. a., de care m'am ocupat altă dată.

La baza lui trebuie să stea nu atât un derivat prin sufixul *-ior* din *viv* < *vivus* (cf. *târziior* < *târziu*), cum credeă Hașdeu, cât mai curând un *vivŭla < *vivida* prin schimb de su-

fix. Să ne gândim numai cât de des se întrebuișă sufixul *-idus* în atributele cuvântului *aqua*: *frigida, gelida, colida, tepida turbida, limida, rapida* pentru că să ne explicăm cât de ușor a putut să intre *vivida* „lebhaft“ alătura și chiar în locul lui *viva* care se întrebuișă de obicei pentru a numi „apa curgătoare“, „săltăreață“, „vioaie“ a izvorului și râului față cu *aqua stagnans* „apa stătută“ sau „moartă“. Despre sufixul *-idus* se știe apoi că a fost înlocuit adeseori cu alt sufix care avea o vitalitate mare, anume cu *-ulus*. Dl Pușcariu (*Conv. lit.* XXXIX, p. 302—3) a adus pentru acest schimb de sufix o mulțime de exemple din limbile romanice și din limba română. Dl Giuglea (*Cercetări lexicografice*, București 1909, p. 18—10) crede că și *muscur*, -ă intră în categoria derivatelor prin schimbul lui *-ulus* cu *-idus* (< musca).

Din punct de vedere fonetic dezvoltarea mai departe a lui **vivula* > *vioară* s'a făcut peste **viură*, în urma schimbării de accent, întocmai ca și în *fiór*, născut prin reconstruirea unui singular din pluralul *fiéuri* < țebres. pl. lui *fēbris*, -em¹, adăugându-se și metafora *ó — ă* > *oă — ă*.

Adjectivul *vioară* „curgător“, „săltăreț“, „vioiu“, născut astfel, prin întrebuișarea deasă din locușunea *opă vioară* a putut să se izoleze curând ca substantiv (cf. *Duminecă* < [dies] *dominica, văr* < [consobrinus] *veřus*) cu înțelesul de „apă curgătoare“, „apă de izvor“, „izvor“, „pârâuș“, (cf. de pildă, exemplul: *apă bună și rece și limpede: vioară*, Sandu-Aldea, *Săm.* IV, 909). Astfel s'a putut face ușor comparația „limpede, curată ca *vioara*“, adecă ca „izvorul“, ca „pârâiașul“ la izvor. Înlocuirea lui *vioară* cu „izvor“ nu numai că e cu puțință, dar asemănarea alcătuită astfel e tot atât de plastică, având și avantajul de a fi înțeleasă.

Fiind termenul de comparație același, firește, se poate zice despre apa curată nu numai că e „ca *vioara*“, „ca izvorul“, ci și „ca cristalul“, „ca ochiul“, „ca oglinda“ ș. a. Câte comparații nu sânt cu puțință? Nu este iertat însă să ne scape din vedere că comparația „ca *vioara*“, întocmai ca și a doua, „ca

¹ v. Pușcariu, *Conv. lit.* XXXV, p. 819 ș. u. și XXXIX, p. 326; Tikin *Dicț. rom. — germ.*, fasc. 11, București 1907, p. 610; Candrea Densusianu, *o. c.*, p. 97; *Dicț. Acad. Rom.* II¹¹, București, 1911, p. 126; Meyer-Lübke, *REWb.*, p. 243, No. 3236, care mai citează *Jahresbericht*-ul lui Weigand, XII, 110 și *ZRPh.*, XXVII, 741.

izvorul“, nu se poate întrebuiți decât cu privire la fluidități. Prin excelență despre apă, pe când „cristalul“ se poate compara și cu lucruri solide. Iată un motiv mai mult ca să nu ne gândim la o derivare *jioară* < *iuala, chiar și dacă, afară de posibilitatea comparației „apă ca cristalul“, întâmplarea ne mai servește și oarecare asemănări fonetice.

Ajungând substantivul *vioară*, dezvoltat astfel, să nu mai fie înțeles, el a putut să fie apropiat prin etimologie populară de floarea *vioară* pe care o cunoaște și înțelege toată lumea. Această apropiere însă mi se pare că nu o face nici n'a făcut-o poporul, decât când a fost solicitat de vreun învățat să explice cuvântul pe care nu-l mai înțelegea nici unul, nici altul. Au făcut-o mai curând învățații. În adevăr, nici unul dintre numeroasele exemple citate de dl Philippide, nici chiar acel

Dunăre apă vioară

Face-te-ai neagră cerneală (Jb., VII, 81)

citat de Pușcariu, pe care-l întâlnim și în varianta

Prutule, apă vioară,

De te-ai face de cerneală (Șez., I, 47—8)

nu ne dovedește acest lucru. Contrastul dintre cerneală și *apă vioară* se rapoartă, evident, la „limpezimea“ celor două râuri, limpezime provenită din împrejurarea că sânt „ape curgătoare“, deși, în adevăr ele, fiind mari, nici odată nu sânt atât de limpezi încât această comparație să corespundă faptului¹. Versul acesta pare a fi un vers stereotip al poeziei populare. Originalul a trebuit să fie: *Părăuț, apă vioară...* În acest original, care corespunde realității, s'a înlocuit când Prutul, când Dunărea, când alt râu care era în apropierea poetului popular².

¹ Pentru felul cum sânt caracterizate aceste râuri de poezia populară v. D. Ionescu Sachelarie, *Studii din poezia noastră populară I. Elementele geografice*. Bucureșii, 1913, d. 26—28. Relativ la Prut cf. și ce spune D. Cantemir în *Descrierea Moldovei* (ed. M. Nicolescu, București, 1909, d. 37): „Apa Prutului este cea mai sănătoasă din câte cunoaștem, însă cam tulbure din cauza mâlului ce poartă cu sine; iar puind-o într'un vas de sticlă, mâlul se așează la fund și apa rămâne limpede și curată“.

² În același chip înțelege versul și dl N. Iorga: «Apa vioară» a Prutului, în cântec, e apa vie desmierdată de cântărețul popular, și n'are a face cu instrumentul de musică“ (*Revista Istorică*, VIII—1922, p. 141 în darea de samă asupra lucrării lui D. Bobulescu, *Lăutarii noștri: din trecutul lor, schiță istorică asupra muzicii noastre naționale corale, cum și asupra altor feluri de musică*, București 1922)

Probabilitatea etimologiei $v\bar{v}\bar{v}\bar{u}la > v\bar{v}oară$ „apă curgătoare“, „apă săltăreată“, „izvor“, „păraut“ este și mai evidentă dacă avem în vedere faptul că și verbul *învioră* „lebhaft, munter machen“, cum a arătat dl Pușcariu (*Conv. lit.* XXXIX, p. 326), trebuie derivat din aceeași rădăcină, anume din $*[in]v\bar{v}\bar{v}\bar{u}lare$. Această etimologie este potrivită să explice pe *învioră* din toate punctele de vedere, pe când despre a lui Tiktin („Zu *vuu*. Eigentümliche Bildung“, *Dict. rom.—germ.*, p. 848), care se apropie de derivarea ce i-o faceă Hasdeu lui *vioară*, nu se poate spune același lucru, deși se apropie și ea de adevăr. E interesant de amintit că alături de *învioră* $< *[in]v\bar{v}\bar{v}\bar{u}lare$ avem și un derivat al lui *via*: *învioș*, cu același înțeles, după analogia lui *însănătoșă*, *învârtoșă* etc. (v. Tiktin, *o. c.*, p. 848).

În felul acesta ni s'a păstrat un paralelism oarecare între *apă vioară* — a *ă vie* și *învioră* — *învioșă* (în loc de *învia* care s'a izolat numai cu înțelesul de „(wieder) lebendig machen, beleben, auferwachen“) ¹.

N. Drăganu.

III

coc.

S. a. (plur. cocuri) = 1. O pâne mică rotundă, boț, și pău, pup cf. LB., *Viciu*, GL., etc.); 2. Un pahar de formă conică, făcut din coaje de copac (mai ales de salcie), cu coadă, cf. cauc (Apahida, jud. Cojocna, com. *Orosz*²); sălăriță (în acest înțeles, și supt forma *cog*, com. id.). Acest cuvânt nu e, cum se credeă, un postverbal al lui *coace*, ci e latinescul *cocum*, deci un dublet al lui *cocă* (mai rar, supt forma corectă, *coacă*), înregistrat de Meyer-Lübke, *REW* la No 2009. Pentru

¹ Dl Pușcariu crede că tot $*v\bar{v}\bar{v}\bar{u}la$, firește în altă legătură de cuvinte, a dat naștere și cuvântului *vioară* „Geige“, care cum arată $l > r$, ar trebui să fie vechiu. În privința dezvoltării înțelesului l ne spune: „Cred că nu e nici o dificultate semantică în a presupune că și *vioară* a fost instrumentul vioiu, vesel, care acompania, ca și azi, jocul sălt reț“ (*Conv. lit.* XXXIX, p. 326). Dar acest cuvânt se întâlnește mai întâiu abia pe la mijlocul secolului XVII: *Atăntării carele dzice cu vioara și alăuta pre la târguri*. Îndr. 191 (ap. Tikin, p. 41). Apoi însăși fabricarea viorilor arată altă origine. De aceea Meyer-Lübke îl consideră pe rom. *vioară* de neologism modificat în privința formei după analogia cuvintelor vechi: $*v\bar{v}\bar{v}\bar{u}la >$ prov. *viola* ($>$ ital. *viola*, rom. *vioară*, fr. *viola*, catal., span., portug. *viola*; cu schimbul de sufix v. fr. *vielle*, span. *viuela*) (*REW*, p. 719, No. 9419. Și cred că are dreptate.

² Dl *Orosz Endre*, e învățător-diriginte în Apahida, actualmente detașat la Cluj, unde e custodele muzeului Societății carpatine.